

MANAS (SEMETEY) DESTANI'NDA GEÇEN TÜRK KELİMESİ VE KAHRAMAN-AT-SİLAH BÜTÜNLÜĞÜ

Nurdin USEEV*

Geliş Tarihi: Şubat, 2016

Kabul Tarihi: Mart, 2017

Öz

Türk Dünyasının bin senelik destan geleneğini, tarihini, kültürünü ve dünya görüşünü kendi içinde barındıran Manas Destanı'nda, günümüzde çağdaş Türk lehçelerinde kullanılmayan birçok kelime geçmektedir. Bu kelimelerin bazıları sadece belirli durumlarda söylenen kalıp metinlerde yer almaktadır. Öyle kelimelerden birisi **türk** kelimesidir. Tarihî Türk lehçelerinde ve Klâsik Türk Edebiyatında *güç*, *kudret*, *güçlü*, *güzel* ve *olgun* anlamlarında kullanılan söz konusu kelime Manas Destanı'nın söylendiği Kırgız Türkçesinde hiç görülmez. Hatta diğer Türk lehçelerinde de geçmemektedir. Ancak, geçmiş asırların kültürünü, inancını mısralarında korumuş olan Manas Destanı'nda **türk** kelimesi bir etnonim olmaktan ziyade leksik anlama sahip bir cins isim olarak kullanılmaktadır. Söz konusu destanın ilk dairesi olan Manas bölümündeki **türk** kelimesi *büyük*, *güzel* anlamlarına gelmektedir. Bundan başka Manas Destanı'nın ikinci dairesi sayılan Semetey Destanı'nda geçen **türk** kelimesi *en iyi* anlamına gelmektedir. *En iyi* anlamını veren **türk** kelimesi bir kahramanı tasvir etmek için kullanılan ve iki başka manasının söylediği metinlerde aynen tekrar edilen epik formelde geçmektedir. Söz konusu kelime bu epik formelde kahramanın bindiği atın hayvanların en iyisi, taşıdığı mızrağın da ağaçların en iyisi olduğunu yansıtmaktadır. Makalemizde bu durum destanlarda kahramanların atı ve silahı ile bir bütünlük oluşturmasıyla ilişkilendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Manas Destanı, Semetey dairesi, Türk kelimesi, at, mızrak, bütünlük.

THE WORD 'TÜRK' IN MANAS (SEMETEY) EPIC AND HERO, HORSE, ARM UNION

Abstract

Manas Epic contains a thousand-year epic tradition, history, culture and world view of the Turkic world in itself. Therefore, there are many words unused today in modern Turkic languages, in this epic. Some of these words are only included in the pattern texts, said in a particular situations. One of these words is the word **türk**. This word used in the historical Turkic languages and classical Turkish literature as a meanings *power*, *strength*, *strong*, *beautiful* and *mature*, never seen in Kirghiz Turkish. It is even not pass in other Turkic languages. However, the word **türk** is used as a common noun with another lexical comprehension in the Manas Epic. In the first episode of the epic, in the Manas section the word **türk** means *great* and *beautiful*. Moreover, in the Semetey Epic which is considered to be the second circle of Manas Epic the word **türk** means *the best*. The word **türk** which means *the best* is used in the epic form that is describe a hero and

* Yrd. Doç. Dr.; Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan, nuruseev@gmail.com.

which is repeated in the texts of two other masters. The word **türk**, in this epic form, reflects that the horse is the best of the animals, and the spear is the best of the trees. In our work, this was related to the formation of an unity with the hero's horse and weapon in epics.

Keywords: Manas Epic, Semetey section, the word türk, horse, spear, unity.

Giriş

Hem hacminin büyüklüğü hem de içeriğinin zenginliği açısından dünyanın en büyük destanlarından biri sayılan Manas Destanı sadece Kırgızların değil, Eski Türk boylarının da kültürünü, inancını, dünya görüşünü, tarihini ve toplum düzenini yansıtan bir destandır¹. Çünkü Kırgızlar, VII-IX. asırlar arasında kullandığı Köktürk yazısını unuttuğu ve Türk Dünyasına daha sonra kazandırılan Arap yazısını belirli nedenlerle –yarı göçebe hayat tarzı sürmesi, önemli kültür ve siyasî merkezlerden uzak kalması vb.– yaygın olarak kullanmadığı için kültürünü, dünya görüşünü, tarihini, önemli tarihî olaylar hakkındaki görüşlerini sözlü edebiyat ürünlerinde, özellikle destanlarında yaşatmaya çalışmıştır. Bu konuda H. Geyikoğlu şunları belirtmektedir: “Manas Destanı, çeşitli bilgileri ihtiva eden bir komplekstir. Burada tarih, etnografya, dil, felsefe, folklor, diplomasi, askerlik, halk pedagojisi, müzik kültürü, halk hekimliği gibi çeşitli konularda bilgiler geçmektedir. Manas Destanı, eski devirlerin hayatını yansıtmaya bakımından diğer destanlar arasında ayrı bir yer tutmaktadır. Destan, en az bin yıl önceki büyük Türk devletlerini kuran boy ve kabilelerin hayatını, gelenek-göreneklerini gözümüzün önünde canlandırmaktadır” (Geyikoğlu, 2001: 204). Manas Destanının dili ayrı bir zenginliktir. Çünkü, söz konusu destanda bugünlerde Kırgız Türkçesinde bulunmayan, ancak tarihî Türk lehçelerinde geçen kelimeler kullanılmaktadır. Örneğin, Orhun Yazıtları’nda yer alan ve *türbe*, *mezarlık* anlamına gelen **bark** kelimesi Kırgız Türkçesinde sadece Manas Destanı’nda geçmektedir (Useev, 2016a: 173-191). Bu tür kelimelerden biri de **türk** sözcüğüdür. **Türk** sözcüğü de leksik anlama sahip cins isim olarak sadece Manas Destanı’nda yer almaktadır. ‘Manas Destanı’nda Türk Kelimesi ve Ağaç, Koyun / Koç Kültürleri’ adlı makalemizde Manas Destanı’nın birinci dairesinde, Manas kısmında yer alan ‘Biri terek, biri tal, Cıgaçının **türkü** oşo (*Biri kavak, biri söğüt, Ağaçların güzeli onlar*)’ mısralarında geçen **türk** kelimesinin *iyi* anlamına gelerek ağaç kültürü, ‘Koçkordu bakkın **türk** bolsun (*Koçu besle, büyük olsun*)’ mısrasında yer alan **türk** kelimesinin ise *büyük* anlamını vererek koyun / koç kültürü ile ilişkili olduğu ileri sürülmüştür (Useev, 2016b: 1611-1626). Bu makalemizde Manas Destanı’nın ikinci dairesi olup, Manas’ın oğlu Semetey’in kahramanlıklarının anlatıldığı

¹ Manas Destanı hakkında Türkçe yapılmış çalışmaların bibliyografyası için bk.: İsakov, Abd Rasul, ‘Türkiyada ‘Manas’ Eposu Boyunça Basılğan Emgekterdin Bibliyografyası (1934-2014)’, *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(4), 2015, s. 1451-1479.

Semetey Destanı'nda geçen **türk** kelimesi ele alınmış, sözcüğün taşıdığı anlam ve yansıttığı etnografik değer incelenmiştir².

1. Semetey Destanı'ndaki Türk Kelimesi

Türk kelimesi Sayakbay Karalaev ile Cusup Mamay tarafından söylenen Semetey Destanı'nda geçmektedir. S.Karalaev'a ait Semetey Destanı'nda **türk** kelimesi iki metinde yer almaktadır:

S. Karalaev, 'Semetey', 1987, I. kitap, s. 229	
Semetey Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Balam, atıñdın oozu alçaktayt,	<i>Oğlum, atın çok atılğanmış (hızlıymış),</i>
Aybandın türkün minipsiñ,	<i>Hayvanın türküne (en iyisine) binmişsin,</i>
Balam, nayzañdın uçu bir kuçak	<i>Oğlum, mızrağının ucu bir kucak,</i>
Balam, cığaçtın türkün ilipsiñ.	<i>Oğlum, ağacın türkünü (en iyisini) asmışsin.</i>
S. Karalaev, 'Semetey', 1987, I. kitap, s. 259	
Semetey Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Atıñdın moynu alçaktayt,	<i>Atın çok atılğanmış (hızlıymış),</i>
Aybandın türkün minipsiñ,	<i>Hayvanın türküne (en iyisine) binmişsin,</i>
Nayzañdın artı bir kuçak	<i>Mızrağının sonu bir kucak,</i>
Cığaçtın türkün ilipsiñ.	<i>Ağacın türkünü (en iyisini) asmışsin.</i>

İlk metin baba yurduna dönen Semetey'in babası Manas'ın en yakın arkadaşı, baş danışmanı olan Bakay'la karşılaştığı anı tasvir eden metnin bir parçasıdır. Deve gütmekte olan Bakay'ı gören Semetey, kendi kimliğini saklayarak kendisini Karaç'ın oğlu olarak takdim eder. Zamanında Bakay tarafından kaçırılan ablası Körpayanı hatırlatarak onun intikamı için Bakay'ın bindiği atı, Kökçolok'u alacağını söyler. Eline Aybalatasını alıp saldırmış gibi yapar³. Bunun üzerine Bakay, yanındaki kayın ağacını yerinden kopararak Semetey'i kaçıtır. Semetey

² Destan daireleşmesi ve Manas Destanı'nın daireleri hakkında geniş bilgi için bk.: Yıldız, N. A. (2015). *Türk Dünyası Destanlık Geleneği ve Destanlar*. Ankara: Akçağ, 287-295.

³ Aybalta Bakay'ın savaş için kullandığı baltası.

vurdurmadan kaçır ve sinirlenen Bakay'ı yatıştırmak için selamlaşmak üzere geldiğini söyler, hâlini, hatırını sorar. Onun bu hareketine yumuşayan Bakay, yukarıdaki sözleri söyleyip, kim olduğunu sorar.

İkinci metin, Semetey'in Kardıgaç (Manas'ın kız kardeşi) ile buluşmasını anlatan metnin bir parçasıdır. Erkek asker, alp gibi giyinen Kardıgaç'ı gören Semetey, ele alınan sözleri söyleyip, kim olduğunu sorar. Daha sonra saldırır. Ancak Kardıgaç Semetey'in vurduğu mızrağı hiç hissetmez. Tam tersine Semetey'i döver. Bilindiği gibi Manas'ın kız kardeşi Kardıgaç Türk kahramanlık destanlarında çok görülen alp tipi bir kadındır. Özellikle S. Karalaev varyantında 'nayza sunup top buzgan (*mızrak kaldırıp, düşman safhasını bozan*)' alp, kahraman olarak tasvir edilmektedir (Sarıpbekov vd. 1995, 1982).

Bilindiği gibi destanlar icracıların eğitim seviyesine, dünya görüşüne göre değişmekte, Manasçıların metinle ilişkisi serbest olup, yeteneğine, dönemin sanat anlayışına uygun bir şekilde bazı yerlere müdahale etmekte ve yenilikler getirmektedir. Ancak önemli epitetler ve etnografik-kültürel değeri yüksek epik formeller değişmemektedir. Değişse de çok az değişikliğe uğramaktadır. Yukarıda verilen metinler manasçıların Isık-Göl Okulu'ndan yetişmiş olan ünlü manasçı Sayakbay Karalaev'in söylediği Semetey Destanı'ndan alınmıştır. Daha önce belirtildiği gibi Semetey'i tasvir etmek için kullanılan bu formel, Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki ünlü manasçı Cusup Mamay'ın söylediği Semetey Destanı'nda aşağıdaki gibi geçmektedir (Cusup Mamay, 'Semetey', I. kitap: 234-235):

Semetey Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Alkınıp atı alçaktayt,	<i>Atın çok atılğanmış (hızlıymış),</i>
Ak tulpardın izibi?	<i>Ak atın devamı mı?</i>
Akşuñkardın artınan,	<i>Ak kartalın arkasından</i>
Atayın kelgen kişibi?	<i>Kovalayıp gelen kişi mi?</i>
Kıl kuyrugun şart tüyüp,	<i>Kıl kuyruğunu bağlamış,</i>
Aybandan başka miniptir.	<i>Hayvandan farklısını binmiştir.</i>
Saadaktın boosu çapçaktay,	<i>Sadakın bağlamı kap gibi,</i>
Cıgaçtan türkün iliştir.	<i>Ağacın türkünü (en iyisini) asmıştır.</i>

Bu metin Semetey'in dostu Külçoro / Gülçoro ile ilgilidir. Külçoro'nun evlerine yaklaşmakta olduğunu gören bir kız Ayçürök'e gelip bununla ilgili haber verir. İşte onun dediğinin bir kısmını içeren söz konusu metinde Semetey sanılan Külçoro tasvir edilmektedir.

Gördüğümüz gibi bu metin S. Karalaev varyantında geçen epik formelin değişik, biraz genişletilmiş ve anlatılmakta olan konuyla ilgili başka durumlar – Semetey'in kaçırılan ak kartalın arkasından gelmesinin ve bağlamı büyük sadakın belirtilmesi – eklenmiş şeklidir. Çünkü ilk iki metinde çok atılğan, hızlı at ve ucu büyük mızrak anlatılarak bunların hayvanların ve ağaçların en iyileri olduğu **türk** kelimesi ile verilmiştir. Cusup Mamay'a ait üçüncü metinde çok atılğan, kuyruğu düğümlü at, bağcığı büyük sadak ve mızrak verilerek atın diğer hayvanlardan farklılığı, yani iyiliği belirtilmiş, mızrağın da ağaçların, ağaçtan yapılmış silahların en iyisi olduğu **türk** kelimesi ile vurgulanmıştır.

Bu metinlerin kullanımına, destanın içindeki yerine bakarsak söz konusu metinler destan kahramanlarının tanımadığı, ancak cesur, büyük bir alp olduğu bindiği atından, taşıdığı silahlarından ve heybetli görünüşünden belli olan birileriyle karşılaştığı zaman kim olduğunu öğrenmek için sorulan, üç ayrı yerde aynen tekrar edilen kalıp ifadelerdir. Epik, geleneksel formel adını taşıyan böyle kalıp ifadeler icracılar için konuyu açıklamada kullanılan poetik dil birimidir (Jirmunskiy, 1974: 620). Bu şekildeki kalıp ifadeler destancının 'hafıza sanatının' bir unsuru olup belirli bir durumu, olayı anlatmak için hazır bir şekilde kullanılan ve toplumun kültürünü, inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve görenekleri yansıtan yapısal-semantic araçlardır (Raihl, 2008: 270; Bars, 2014: 293). Destanlarda epik formellerin kullanılmasının nedeni icracılar için kolaylık sağlamakla birlikte kültürel-etnografik açıdan önemli bir durumu, kavramı, herhangi bir kahramanın fiziksel-manevi özelliklerini bir bütün şekilde sanatsal olarak tasvir etmektir. M. B. Sidorova, bilişsel dilbilimde belirli bir durum, olay, nesne ile ilgili tecrübe sonucunda edinilen bilgiler yansıtılan yapı olarak açıklanan ve freym adını taşıyan yapıların destanlarda tipik, benzer durumları tasvir etmede elverişli araç olduğunu belirterek freymin en çok epik formel şeklinde yer aldığını vurgulamaktadır (Sidorova, 2013: 155). Epik formellerde satırlar arası uyum, bağdaşlık ve tasvir edilen durum, konu ile ilgili anahtar kelimeler önemlidir. Ele alınan epik formelleri oluşturan mısralar arasındaki uyum **a, i, ı** ünlülerinin asonansı, **d, t, ç** ünsüzlerinin aliterasyonu ve **ipsiñ, ayt, ak** hecelerinin yardımıyla oluşan kafiye aracılığıyla sağlanmıştır. Anlatılan konunun anahtar kelimeleri **at, nayza** ve bunları niteleyen **türk** kelimesidir.

Ele alınan epik formeller metin içindeki görevi, içerik özelliği bakımından belirli bir kahramanı tasvir eden geniş, tasvirî epitet niteliğindedir. Çünkü Semetey, Külçoro ve Kardıgaç gibi önemli kahramanlar için kullanılmaktadır. Epitetler ise bir nesnenin, insanın, olayın ve

kavramın sıfatlarını, kökenlerini, farklı özelliklerini yansıtarak özelleştiren kelimeler ya da kelime gruplarıdır. Epitetler sabit ve değişken olarak ikiye ayrılır: sabit epitetler halk edebiyatı eserlerinde çok kullanılan, artık kalıplaşmış kelime ve kelime grupları ise, değişken epitetler söyleyici tarafından oluşturulan, sadece belirli bir metinde geçen kelime ve kelime gruplarıdır (Şeriyev ve Muratov, 1994: 116). Bundan başka anlatılmak istenen kahramanı, durumu, özelliği daha ayrıntılı bir şekilde tasvir eden ve sabit epitetleri de içinde barındıran geniş, tasvirî epitetler de bulunmaktadır (Botoyarov, 1995: 369). Türkiye’de epitetler üzerinde yapılan çalışmaları değerlendiren S. Bekki, epiteti şöyle tanımlamaktadır: “Epitet, sözlü gelenek ürünlerinde, estetik özellik kazandırılmak istenen kahraman yahut herhangi bir nesnenin rengini, hacmini, güzelliğini veya çirkinliğini yansıtmak için o kahraman ya da nesneye koşulan ögelerdir” (Bekki, 2012: 204-205). Ural Batır adlı Başkır destanındaki epitetleri ele alan makalesinde G. V. Yuldıbaeva, epitetlerin iki grupta toplandığını; birinci gruptakilerin nesnenin, kahramanın değişik sıfatlarını (rengini, malzemesini, yaşını, fiziki özelliğini) belirttiğini, ikinci gruptakilerin ise anlatılmakta olan nesneye veya kahramana verilen ahlaki-etik, estetik ve duygusal değerlendirmeleri bildirdiğini ifade etmektedir (Yuldıbaeva, 2011: 150). Dede Korkut destanındaki epitetleri ele alan İ. Başgöz epitetler hakkında şunları anlatmaktadır: “Bamsı Beyrek’in uzatılmış epiteti, birkaç cümleye sıkıştırılmış bir şekilde hikâyesinin anlatılmasından başka bir şey değildir. Bir kapsül içine sıkıştırılmış, minicik Beyrek hikâyesi. Epitet, kahramanın adı ile temel hikâye epizotları arasındaki değişmeyen birlikteliğin anlatılmasıdır. Bunun için diyebiliriz ki epitet hikâyenin özetidir. Epik hikâyenin kolayca hatırlanmasını, akılda tutulmasını sağlar” (Başgöz, 1998: 31).

Bu metinlerdeki **türk** kelimesi metnin genel anlamına göre *çok iyi, en iyi* anlamlarına gelmektedir. Morfolojik tahlilini yaparsak **türkün** kelimesi, **türk** kökü ile +**ü** III. şahıs iyelik ve +**n** yükleme hâli eklerine ayrılmaktadır. Üstelik **Türk** kelimesinin bu şekildeki anlamı Manas Destanı’nın ilk bölümünde de geçmektedir (Useev, 2016b: 1613-1617).

2. Kahraman-At-Silah Bütünlüğü

‘Manas Destanı’nda Türk Kelimesi ve Ağaç, Koyun / Koç Kültleri’ adlı makalemizde **türk** kelimesinin *güzel, iyi ve büyük* anlamlarında sadece söz konusu destanda geçmesini ağaç, koyun / koç kültürleri ile ilişkilendirmiştik. Çünkü **türk** kelimesi Manas Destanı’nın ilk dairesinde sadece kalıp metinlerde yer alarak bir tek kavak, söğüt ağaçları ve koyun, koç için kullanılmaktadır (Useev, 2016b: 1611-1626). Semetey Destanı’ndaki **türk** kelimesi de Manas Destanı’nda geçen ‘Biri terek, biri tal, Cıgaçının **türkü** oşo (*Biri kavak, biri söğüt, Ağaçların güzeli bunlar*)’ mısrasındaki gibi, *çok iyi, en iyi* anlamına gelmektedir. Yani hayvanın türkünün / en iyisinin at, ağacın, ağaçtan yapılmış silahların türkünün / en iyisinin mızrak olduğu

anlatılmıştır. Daha önce belirtildiği gibi **türk** kelimesi geçen mısralar alp tipi kahramanları tasvir eden geniş, tasvirî epitetlerdir. Tasvirî epitetler ise anlatılmakta olan kahramanın, nesnenin en önemli özelliklerini yansıtan ve ideal örnek ile pratik amaçla olan ilişkisi açısından değerlendiren epitetlerdir (Veselovskiy, 1940: 74). Bir başka deyişle, bir kahramanda olması gereken ideal özellikleri, gerekli unsurları yansıtmaktadır. Bu bağlamda **türk** kelimesinin geçtiği epitetler ve bunların etnografik değeri hakkında şunları söylemek mümkündür. Cesur, büyük bir alpı tasvir eden ve eklenmiş unsurları çıkararak sıfat-fiil grubu hâline getirdiğimizde ‘Atının moynu alçaktağan, Aybandın türkün mingen, Nayzasınının uçu bir kuçak, Cıgaçtın türkün ilgen (*Atı çok atılğan (hızlı), Hayvanın türküne (en iyisine) binen, Mızrağının ucu bir kucak, Ağacın türkünü (en iyisini) asan*)’ şeklinde olan bu epitette kahraman-at-silah (mızrak) şeklindeki üç ana unsur bulunmaktadır. Demek ki destanda anlatılan ve belirli bir düzeyde Eski Türk hayatını yansıtan toplum için alp, kahraman, atı ve silahı ile özdeşleştirilmiştir. İdeal olanı da atın atılğan, hızlı, mızrağın ucunun da büyük olmasıdır.

Ele alınan epik formelde, epitette atın kahramanın ayrılmaz bir unsuru olarak yer alması ve hayvanların türkü, en iyisi olarak nitelendirilmesi Eski Türk boylarının hayat tarzıyla ilişkilidir. Çünkü Eski Türk erkeği, kahramanı atıyla bütünleşmiştir. Bunun nedeni ise konargöçer hayat süren Eski Türklerin hayatında atın çok büyük önem kazanmasıdır. Hunlar, onları takip eden Eski Türkler büyük imparatorluklarını atın yardımıyla kurmuşlardır. N. Diyarbekirli, at olmadan Hunların, Göktürklerin, Selçukluların büyük imparatorluklar kurmasının mümkün olmayacağını belirterek şunları ifade etmektedir: “En eski Türk topluluklarından günümüze kadar, at insanla birlikte savaşa katılmış, kaderini sahibinin kaderine bağlamış bir yaratık sayılmıştır. Birçok Türk uruklarının bu derin sevgi yüzünden atın adını kullandıkları görülmüştür” (Diyarbekirli, 1972: 38). Türk destanlarında kahraman ile atı bir bütündür. At kahramanın sadece bineği değil, kan kardeşi, zorluklarda yardım eden koruyucusudur. Bundan dolayı kahraman ile atı aynı günde doğar. Örneğin, Manas Destanı’nın ana kahramanı olan Manas ile onun atı Akkula aynı gün dünyaya gelmekte ve birlikte ölmektedir (Begaliev, 1968: 20; Lipets, 1984: 124-127). A. A. Çınar, Türk destanlarında atla alpin önemlilik derecesinin eşite yakın olduğunu, Dede Korkut’ta geçen “Hüner erin midir, yoksa atın mı?” veya “At kazanır er ögünür.” sözlerinin bu gerçekliği ifade ettiğini belirttikten sonra, alp ile atı birbirini tamamlayan, biri olmazsa diğerrinin de olmayacağı iki varlık olarak değerlendirmektedir (Çınar, 2002: 155). Eski Türklerdeki at ve at ile ilgili kültür özellikleri Orhun Yazıtları’nda ve Küli Çor Yazıtı’nda da görülmektedir. Söz konusu yazıtlarda Türkün at ile olan yakınlığı ve kader birliği çok net bir şekilde ifade edilmektedir. Bu yazıtlarda kahramanların bindikleri atları her zaman belirtilmektedir. Örneğin, ‘... tükde Küli Çor özlüki yegren at binip ... (...-dığında Küli Çor beylik doru atına binip...)’ cümlesinde Küli Çor’un

bindiği beylik atı tasvir edilmektedir (Mert, 2015: 69, 76). Bundan dolayı C. Alyılmaz ve O. F. Sertkaya, yazıtlarda kahramanların cesaretinin, maharetinin, yiğitliğinin, başarısının... hep atlarla birlikte dile getirildiğini ifade etmektedirler (Alyılmaz, 1996: 155-163; Sertkaya 1995: 28-30). Manas Destanı'ndaki atları inceleyen K. K. Orozobekova kahraman-at ilişkisi hakkında "Epik eserlerdeki kahraman, alp ile atın her zaman birlikte tasvir edilmesi bu iki kavramın ortasındaki eskiden beri gelmekte olan 'bütünlüğü' yansıtmaktadır" demektedir (Orozobekova, 1997: 44). S. S. Surazakov, Altay kahramanlık destanlarında atsız kahraman olmadığına dikkat çekerek böyle demektedir: "Atsız kahraman, kahraman değildir. Sadece ata binen insan kahraman, alp olarak adlandırılmaktadır" (Surazakov, 1985: 26). Özellikle, Kırgızlar arasında yaşayan "At-adamın kanatı (*At insanın kanadıdır.*)"; "At-attan kiyin cat (*Atı olmayanın ayağı yoktur.*)" atasözleri, hayatlarının atla iç içe olduğunun açık birer göstergesidir (Belek, 2015: 120). Atın önemi Eski Türk kaya üstü tasvirlerinde de görülmektedir. Çünkü kayalara en çok tasvir edilen hayvanların başında at bulunmaktadır. Kazakistan'daki Eşkiölmes kaya üstü tasvirlerini ele alan bilim adamları, burada at tasvirinin çok olduğuna dikkat çekerek bunu atın kutsal sayılmasıyla ilişkilendirmektedirler (Baypakov vd. 2005: 74) (Foto 1).

Söz konusu epitette atın en önemli özelliği olarak hızlılığının, atılğanlığının verilmesi Türk destan geleneğine ve gerçek hayata uygundur. Çünkü bütün destanlarda kahraman atının en önemli niteliği, hızlı olmasıdır. Dolayısıyla Manas Destanı'nda da atların atılğanlığı, hızlılığı büyük önem kazanmaktadır (Begaliev, 1968: 23).

Ele alınan epiteye göre kahramanın, alpin en önemli ikinci özelliği ucu büyük mızrak ya da bağcığı büyük sadak gibi silahlardır. Türk destan kahramanlarının pek çoğu kılıcı, mızrağı ve diğer savaş aletleri ile olağanüstü bir şekilde anlatılır. Çünkü atı ve kılıcı olan kahramanlar, bütün zorlukları ve düşmanları yenebilecek durumdadırlar (Bars, 2008: 175). N. Yıldız, Manas Destanı'nda silahın kahramanın atı gibi önemli unsur olduğunu, bundan dolayı destanda silahların onu kullanan kahramanın önemine binaen uzun uzadıya tanıtıldığını, övüldüğünü ifade etmektedir (Yıldız, 1995: 364). Söz konusu epitetlerde kahramanın silahı, ağaçların iyisi olarak mızrak verilmiştir. Kazak destanlarında mızrak kahramanın en çok kullandığı silahtır. Bunu mızrağın yirmiye yakın türü göstermektedir (Muhataeva, 2014: 55). A. A. Bakirov, destanda atlı savaş önemli olduğu için Manas Destanı'nda mızrağın çok önemli silah olduğunu belirtmektedir (Bakirov, 2012). Özellikle mızrağın ucunun büyük olması ayrı bir öneme sahiptir. Bize göre mızrağın ucunun büyük olması Eski Türklerde kullanılan, dolayısıyla kaya üstü tasvirlerde de yer alan mızrağın gerçek fonksiyonunu göstermektedir. Çünkü, Eski Türk kaya üstü tasvirlerinde ucuna küçük bayrak ve tuğ takılmış mızrak taşıyan atlı asker, kahraman tasvirleri çoktur (Foto 1-3). A. P. Okladnikov, Lena pisanitsalarındaki atlı ve bayraklı

alp tasvirlerini ele alan makalesinde, söz konusu kaya üstü tasvirlerindeki atların destanlarda olduğu gibi kahramanın en yakın arkadaşı olduğunu, onun için güzel bir şekilde tasvir edildiğini belirtmektedir (Okladnikov, 1951: 143-147) (Foto 4). Mızrak ucundaki bayrağın da tasvir edilen alpların toplum içindeki yerini ve siyasi görevini yansıtan sembol olarak görev taşıdığını ifade etmektedir (Okladnikov, 1951: 153). Eski Türk silahları uzmanı Yu. S. Hudyakov, Eski Türklerde mızrağın sadece bir silah değil iktidar sembolü olarak kullanıldığını, bunun göstergesi olarak mızrak ucuna küçük bayrak, at kılından tuğ takıldığını belirtmektedir (Hudyakov, 2012: 20). İşte bu bilgilerden hareketle ele aldığımız epik formelde geçen ucu bir kucak, büyük mızrağın Eski Türklerdeki ucuna bayrak ve at kılından tuğ takılarak büyük kahramanı ya da devlet adamını sembolize eden mızrakla aynı değeri taşıdığını ifade edebiliriz. Bundan dolayı söz konusu mızrak ağaçların, ağaç silahların türkü / en iyisi olarak değerlendirilmiştir.

Gördüğümüz gibi *en iyi, çok iyi* anlamına gelen **türk** kelimesi geçen epik formeller destandaki Semetey, Külçoro, Kardıgaç gibi büyük kahramanların, alpların özelliklerini tasvir eden geniş, tasvirî epitetlerdir. Özellikle bu epitetlerin sadece Semetey, Külçoro ve Kardıgaç gibi en önemli ve olumlu imaja sahip kahramanlar için kullanılması da ayrı önem taşımaktadır. Çünkü epitetler uzun bir süre içinde oluşan, zaman süzgeçinden geçerek sadece en önemli nitelikleri kısa ve öz bir şekilde yansıtan poetik araçlardır. Demek ki destanda hayatı anlatılan toplum için bir alpin iki unsuru, atı ve silahı olmalıdır. Bu da Eski Türk anlayışına, genel Türk destanlarındaki duruma uygundur.

Sonuç

Büyüklüğü, muhtevası açısından dünyanın en büyük destanlarının başında bulunan Manas Destanı, Eski Türk hayatını, kültürünü yansıttığı için bünyesinde Eski Türkçenin söz varlığını, bu kelimelerde korunan kültürel kodları, inan. öğelerini de barındırmaktadır. Bunun bir örneği **türk** kelimesidir. Türkçenin tarihî devirlerinde *güçlü, büyük, güzel* anlamlarında geçen söz konusu kelime günümüzde Türk lehçelerinin hiçbirinde leksik anlama sahip bir kelime olarak kullanılmamaktadır. Kırgız Türkçesinde de bulunmayan **türk** kelimesi sadece Destanın birinci dairesi olan Manas Destanı'nda Eski Türkçedeki gibi hem *güzel, iyi* hem de *büyük* anlamında geçmektedir. Bunun nedeni söz konusu kelimenin sadece kalıplaşmış mısralarda belirli varlıklar için kullanılmasıdır. Bundan başka Manas Destanı'nın ikinci dairesi olan Semetey Destanı'nda da **türk** kelimesi geçmektedir. Söz konusu kelime destanın en önemli kahramanları olan Semetey, Külçoro ve Kardıgaçı tasvir eden 'Atının moynu alçaktağan, Aybandın **türkün** mingen, Nayzasınının uçu bir kuçak, Cıgaçtın **türkün** ilgen (*Atı çok atılğan (hızlı), Hayvanın türküne (en iyisine) binen, Mızrağının ucu bir kucak, Ağacın türkünü (en iyisini) asan*)' şeklindeki geniş epitette yer almaktadır. **Türk** kelimesi bu mısralarda *en iyi*

anlamına gelerek kahramanın bindiği hızlı atın hayvanların en iyisi ve ucu büyük mızrağın da ağaçların en iyisi olduğunu göstermektedir. Hızlı atın ve ucuna bayrak ve at kılından tuğ takılan mızrağın *en iyi* anlamına gelen **türk** kelimesi ile nitelendirilmesinin nedeni de söz konusu nesnelere alpin olmazsa olmaz unsurları olmasıdır.

Kaynaklar

- ALYILMAZ, C. (1996). Köktürk Yazıtları ve Köktürk Yazıtlarında Atlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 155-163.
- BAKİROV, A. A. (2012). Epos ‘Manas’ – İstoçnik İzuçeniya Voennogo İskusstva. *Olonho v Semye Geroičeskih Eposov Evrazii: Materialı Vserossiyskogo Naučno-Metodologiçeskogo Seminara ‘Epos Narodov Severo-Vostoka Rossiyskoy Federatsii (Yakutsk, 26.11.2010)’*. Yakutsk (<http://olonkho.info/ru/index.php>, 4.01.2017).
- BARS, M. E. (2008). Köroğlu Destanı’nda At, Kadın, Silah. *Turkish Studies. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(2), 164-178.
- BARS, M. E. (2014). Şor Kahramanlık Destanlarında Kalıp İfadelerin Kullanımı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 289-308.
- BAŞGÖZ, İ. (1998). Dede Korkut Destanında Epiyetler. *Millî Folklor*, 37, 23-35. (çev. Nebi Özdemir).
- BAYPAKOV, K. M. vd. (2005). *Petroglifi v Gorah Eşkiolmes*. Almatı.
- BEGALİEV, S. (1968). *O Poetike Eposa ‘Manas’*. Frunze: İlim.
- BEKKİ, S. (2012). Türkiye’de Epiyetler Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Köroğlu’nun Bir Şiirinin Tahlili. *Millî Folklor*, 95, 202-214.
- BELEK, K. (2015). Eski Türklerde At ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği). *Gazi Türkiyat*, 16, 111-128.
- BOTOYAROV, K. (1995). Epiyet. *Manas Enstiklopediyası*. C I. 369-370. Bişkek.
- ÇINAR, A. A. (2002). Türk Destanlarında Alp Tipi At. *Millî Folklor*, 7(56), 153-157.
- DIYARBEKİRLİ, N. (1972). *Hun Sanatı*. İstanbul: Kültür Yayınları.
- GEYİKOĞLU, H. (2001). Tarih Açısından Manas Destanı ve Sovyetler Birliği’ndeki Türklerin Millî Duygularına Etkisi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6, 201-207.
- HUDYAKOV, Yu.S. (2012). Kopyo i Strela Kak Simvolı Voinskoy i Gosudarstvennoy Vlasti u Drevnih i Srednevekovih Nomadov Tsentral’noy Azii. *Vestnik Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 7, 20-26.
- İSAKOV, A. (2015). Türkiyada ‘Manas’ Eposu Boyunça Basılğan Emgektardin Bibliyografyası (1934-2014). *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(4), 1451-1479.
- JİRMUNSKİY, V. M. (1974). *Tyurkskiy Geroičeskiy Epos*. Leningrad: Nauka.
- KARALAEV, S. (1987). *Semetey*, I Kitep (haz. Kırbayev, K. ve Sarıpbekov, R.). Frunze: Kırgızstan.
- LİPETS, R. S. (1984). *Obrazı Batıra i Ego Konya v Tyurko-Mongolskom Epose*. Moskova: Nauka.

- MAMAY, C. (1995). *Semetey*. 1-kitep (haz. Kırbaşev K). Bişkek: Kırgız Bilimler Akademisi Yayınları.
- MERT, O. (2015). *Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- MUHATAEVA, A. C. (2014). Osnovniye Tipı Liçnogo Orujiya Batıra (Po Materialam Kazahskogo Eposa). *Mejdunarodnyy Jurnal Eksperimental'nogo Obrozavaniya. Filologičeskiye Nauki*, 8, 53-56.
- OKLADNİKOV, A. P. (1951). Kon' i Znamya na Lenskih Pisanitsah. *Tyurkologičeskiy Sbornik I*, Moskova-Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 143-154.
- OROZOBKOVA, K. K. (1997). *'Manas' Eposundagi Tulparlardın Körköm Obrazı*. Bişkek.
- RAIHL, K. (2008). *Tyurkskiy Epos: Traditsii, Formı, Poetiçeskaya Struktura*. Moskova: Vostoçnaya Literatura.
- SARIPBEKOV, R. vd. (1995). *Manas. Entsiklopediya*. I. Kitap, Bişkek.
- SERTKAYA, O. F. (1995). Eski Türk Kültüründe At. *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* (Editör: Emine Gürsoy Naskali). İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü. 25-30.
- SİDOROVA, M. B. (2013). Rol' Epiçeskih Formul v Ob'ektivatsii Freyma-Tsenariya 'Srajeniya' v Diskurse Yakutskogo Olonho. *Filologičeskiye Nauki. Voprosı Teorii i Praktiki*, 5(23), 155-159.
- SURAZAKOV, S. S. (1985). *Altayskiy Geroiçeskiy Epos*. Moskova: Nauka.
- ŞERİYEV C. ve MURATOV A. (1994). *Kırgız Adabıyatı, Terminderdin Tüşündürmө Sөzdügü*. Bişkek.
- USEEV, N. (2016a). Manas Destanı'nda Bark Kelimesi ve Eski Türk Mezar Geleneği. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Güz 2016, 42, 173-191.
- USEEV, N. (2016b). Manas Destanı'nda Türk Kelimesi ve Ağaç, Koyun / Koç Kültleri. *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(4), 1611-1626.
- VESELOVSKİY, A. N. (1940). *İstoriçeskaya Poetika*. Leningrad.
- YILDIZ N. A. (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*. Ankara: Akçağ.
- YILDIZ, N. (1995). *Manas Destanı (W.Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YULDIBAeva, G. V. (2011). Epitetı v Başkirskom Narodnom Epose 'Ural Batır'. *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Filologiya, İskusstvovedeniya*, 54, 150-153.

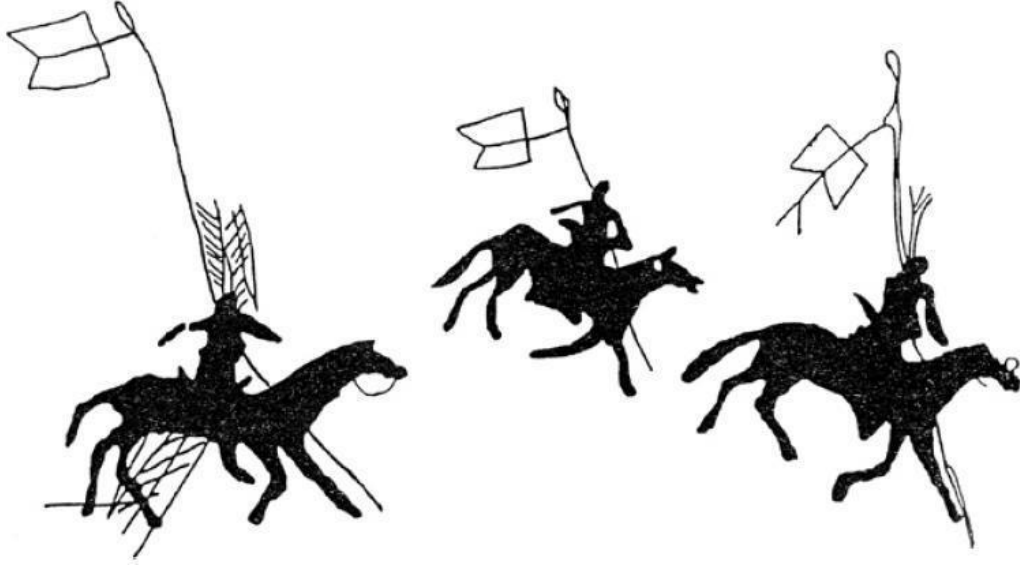

Foto 1: Güney Kazakistan'daki Eşkiölmes kaya üstü tasvirleri (Baypakov K.M. vd. 2005: 189)

Foto 2: Moğolistan'daki Har-Had kayasındaki mızraklı Eski Türk askerleri (http://mongoliaexpeditions.blogspot.com/2010/11/blog-post_9452.html, 26.12.2016)

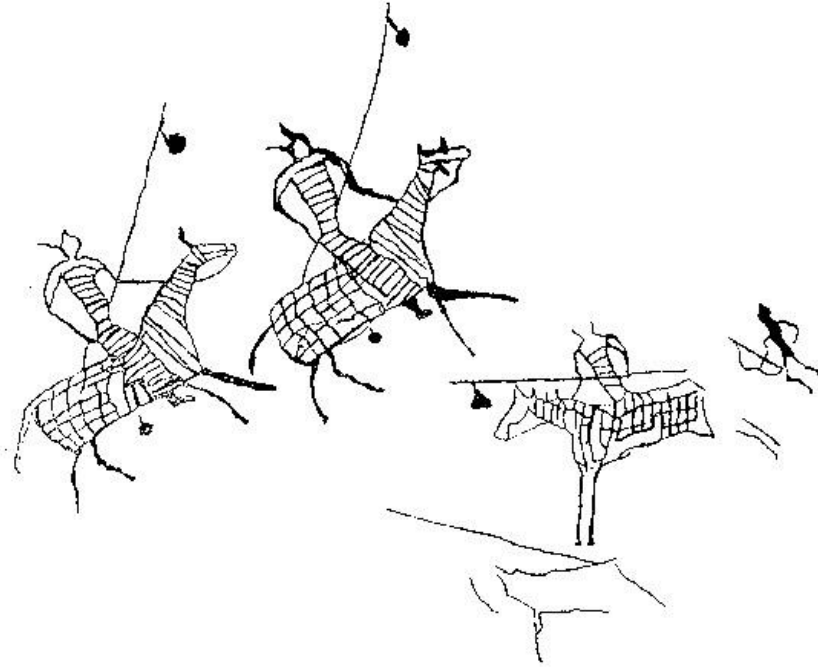

Foto 3: Moğolistan'daki Har-Had kayasındaki mızraklı Eski Türk askerlerinin çizimi
(E. A. Novgorodova)

Foto 4: Lena kaya üstü tasvirlerindeki atlı kahraman (Okladnikov, 1951: 145)